

ДОСЛІДЖЕННЯ РОБІТНИЧОГО РУХУ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ ПІВДЕННІЙ АФРИЦІ¹ (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)

Робітничий рух у Південній Африці став важливим суб'єктом соціально-економічних змін, зігравши ключову роль у боротьбі з апартеїдом. Як змінилися профспілки після перемоги, та якою є їхня роль і місце в демократичній Південній Африці? Стаття присвячена огляду південноафриканських досліджень робітничого руху постапартеїдної епохи. У першій частині буде розглянуто витоки, історіографічний та інституційний розвиток південноафриканських досліджень робітничого руху. У другій частині – проаналізовано основні теми та результати досліджень праці та робітничого руху з 1994 р.

Витоки та інфраструктура досліджень робітничого руху в Південній Африці (до 1994 р.)

Наприкінці 1960-х рр. у південноафриканських соціальних науках, насамперед в історії та соціології, виникає нова парадигма, за якою закріпилась назва “радикальної” або “ревізіоністської”. На той час у вивченні південноафриканського минулого були представлені два підходи: 1) африканерський націоналістичний, для якого історія Південної Африки була історією освоєння цієї країни бурами (“принесення і розвиток цивілізації”), а корінні африканські народи (“туземці”) грали роль декорацій у цьому процесі (більш інклюзивна версія цього підходу – “переселенська історіографія” – включала до розряду історичних акторів ще й англійців – другу за величиною групу білого населення країни); цьому підходу був притаманний потяг до міфологізації минулого, а також роль офіційної версії історії, яка мала освячувати режим апартеїду [Visser 2004, 3–6]; 2) ліберальний, представлений переважно англомовними вченими – істориками,

¹ У статті використовується запропонована російським африканістом В. Г. Шубіним назва Південна Африка (South Africa) для держави ПАР. Для географічного регіону південної Африки Шубін пропонує означення Південь Африки (Southern Africa).

соціологами, антропологами, економістами, які вважали, що історія Південної Африки – це історія взаємодії всіх рас, що її населяють (хоча історію власне африканців вони майже не вивчали). Вчені цього напрямку почали приділяти увагу соціальним та економічним аспектам минулого. Будучи прихильниками класичного лібералізму, вони критикували апартеїд через штучне стримування розвитку капіталізму [Visser 2004, 6–10]. Саме з критики (“ревізії”) поглядів істориків-лібералів виникає радикальна школа.

Більшість вчених-радикалів (історики Шула Маркс, Стенлі Трапідо, Мартін Леггасік, Ден О’Міра, соціолог Гарольд Волп) закінчували один з англomовних південноафриканських університетів (вони вважалися ліберальними на протипагу африканськомовним консервативним академічним установам) та їхали в аспірантуру до Британії. Більшість із них там підпадали під вплив британського неомарксизму в історичній науці (Е. Хобсбаум, Е. Томпсон, К. Хілл, Р. Самуель). Іншим джерелом ідейного впливу на радикалів була африканістика, що переживає бум в 1960-х рр., зокрема теорія штучно підтримуваної недорозвинутості Африки Волтера Родні [Visser 2004, 10–12]. Обидва ідейні натхненники радикалів були свідомі суспільної ролі науки. Наукове пояснення соціальної дійсності мало робити внесок у прогресивний розвиток світу. Така ангажованість досліджень була притаманна і південноафриканським радикалам: ще з батьківщини вони винесли неприйняття апартеїду, дехто, як М. Леггасік, навіть став політичним активістом.

Головним внеском радикалів у пояснення історії Південної Африки став класовий аналіз. Клас стає головною аналітичною категорією у дослідженні історії, на протипагу расі у попередніх історіографічних підходах. Центральною темою досліджень стає індустріалізація, що розпочалася в другій половині XIX ст. після відкриття найбільших у світі покладів алмазів та золота (“мінеральна революція”), та спричинені нею масштабні соціальні зміни. Гарольд Волп у класичній статті “*Капіталізм та дешева робоча сила: від сегрегації до апартеїду*” показав, що південноафриканський інституціоналізований расизм був породжений потребами капіталізму. На шахтах та фермах білих потрібна була велика кількість дешевої некваліфікованої робочої сили – роль,

яка випала африканській більшості. Щоб змусити африканців йти на заробітки, їхнє землеволодіння було обмежене шляхом завоювання у 1870–1890-х рр. та закону 1913 р. “Про землі туземців” до 13 % загальної земельної площі країни. З перенаселених резерватів африканці йшли на ферми (в якості здольників чи, рідше, орендарів) та в міста на шахти, наймаючись на тимчасовий період (зазвичай до 1 року), по закінченні якого відправлялися додому. У містах була створена сумнозвісна система компаундів – закритих бараків для проживання робітників-африканців. Компаунди належали видобувним компаніям, які стягували з позильців плату за проживання та харчування. Перебування африканців у містах обмежувалось “законами про пропуски”. Вольп показав, що система мігрантської праці африканців була засобом скорочення виробничих витрат, оскільки робітникам-мігрантам, які жили в містах без сім’ї, платили на порядок менше, ніж білим робітникам, які жили із сім’ями і займали на виробництві кваліфіковані та наглядацькі посади [Wolpe 1972].

Обезземелення африканців, система мігрантської праці африканців на шахтах, обмеження доступу африканців до кваліфікованої роботи (“кольоровий бар’єр”), політичне безправ’я африканської більшості – всі ці фактори не заважали, як вважали вчені-ліберали, а, навпаки, сприяли розвитку південноафриканського капіталізму [Visser 2004, 14]. Аналіз пов’язаності апартеїду та капіталізму, вигідність першого останньому – це головне відкриття вчених-ревізіоністів. Після демонтажу апартеїду радикальна парадигма залишається домінуючою в південноафриканській історіографії, свідченням чого стала монументальна “*Кембріджська історія Південної Африки*”, написана провідними представниками напрямку [Ross, Kelk Mager, Nasson 2011].

Розвиток радикальної парадигми збігся у часі з підйомом робітничого руху в першій половині 1970-х рр. Частина молодих вчених долучається до профспілкової боротьби, спрямовуючи на неї свій дослідницький інтерес. Ключовою фігурою південноафриканських досліджень робітничого руху протягом останніх сорока років стає історик та соціолог Едвард Вебстер [Bugawoy 2010]. Після захисту дисертації в Англії він повертається працювати в університет Наталя в Дурбані, де стає свідком “дурбанського моменту” – серії страйків у січні–березні 1973 р., з яких і

починається вищезазначене піднесення робітничого руху. У 1974 р. Вебстер із групою однодумців засновують *Південноафриканський робітничий бюлетень* (САЛБ) – популярний журнал, присвячений проблемам праці та профспілкової боротьби. Цей журнал видається досі з періодичністю раз на два місяці. Він стає полем обміну інформацією для робітничих активістів. Попри свій неакадемічний формат, САЛБ був і залишається важливим джерелом до вивчення робітничого руху.

У 1979 р. за редакцією Вебстера виходять *“Нариси історії робітничого руху в Південній Африці”* [Webster 1979]. У цій праці було висвітлено історію африканського робітничого руху та виділені періоди його піднесення: 1) 1920-ті – діяльність Союзу працівників промисловості та торгівлі (ІКУ) – першої масової організації африканців; 2) 1940-ві – початок масової африканської урбанізації та утворення Федерації несвропейських профспілок, чия діяльність, зокрема великий страйк шахтарів 1946 р., зумовила алармістські настрої серед білого населення та зіграла важливу роль у приході до влади Національної партії в 1946 р. та запровадженні системи апартеїду; 3) друга половина 1950-х – діяльність Південноафриканського конгресу профспілок (САКТУ) – афілійованої АНК структури, чия діяльність виходила за межі традиційного розуміння профспілкової боротьби і була частиною ширшої кампанії АНК проти апартеїду. Діяльність САКТУ, як і АНК, була придушена урядовими репресіями на початку 1960-х. Автори розвивають тезу Волпа про центральну роль інституціалізованого расизму в забезпеченні постачання дешевої робочої сили для бурхливо зростаючої економіки та демонструють, як спалахи робітничої боротьби африканців послідовно вели до посилення расового гноблення.

Розвиток робітничого руху в останній період апартеїду був найповніше описаний та пояснений у роботі Гей Сейдман *“Промислова боротьба: робітничі рухи в Бразилії та Південній Африці в 1970–1985 рр.”* [Seidman 1994]. Авторка аналізує процеси імпортозамінної індустріалізації в двох країнах, що перебували під владою авторитарних режимів. У таких умовах шириться робітнича самоорганізація на низовому рівні виробництва, первісною ціллю якої була боротьба проти репресивних трудових відносин. Саме опора на сильні низові структури стає запорукою

успіхів нових профспілок у традиційній робітничій боротьбі. Показово, що в обох випадках нові профспілки спочатку чітко дистанціюють себе від політики, а пізніше, в ситуації підйому широкого демократичного руху, стають його частиною, вносячи свою повістку до загальнодемократичної програми. Так, в 1985 р. було утворено Конгрес профспілок Південної Африки (КОСАТУ) – найбільше профспілкове об'єднання в країні, що уклало союз із АНК та Південноафриканською комуністичною партією (САКП) – “Троїстий альянс”. Вебстер відзначав, що подібна модель розвитку профспілкового руху характерна також для інших авторитарних країн капіталістичної периферії, що проходили процес імпортозамінної індустріалізації (зокрема, Південна Корея та Філіппіни) [Webster 1999, 138].

У 1976 р. Вебстер переходить працювати на кафедру соціології Університету Вітватерсранда (Йоханнесбург), де в 1983 р. створює Програму соціології праці (СВОП), що стає ключовим академічним центром досліджень праці та робітничого руху в країні (нині – Інститут суспільства, зайнятості та розвитку Університету Вітватерсранда, стара аббревіатура СВОП збереглася). Школу Вебстера у СВОП пройшли більшість провідних сучасних дослідників – Арі Сітас, Карл фон Хольдт, Сахела Булунгу, Андріес Безуденхут, Франко Барчіезі [Burgawoy 2010]. Крім СВОП, у Південній Африці є ще ряд дослідницьких інституцій із проблем праці, зокрема Центр промислових та робітничих досліджень в Університеті Квазулу-Наталь (Дурбан) та Проект із вивчення трудових відносин на кафедрі соціології Університету Кейптауна [Webster 1999, 42]. Проте, як за кількістю співробітників, так і за об'ємом досліджень, СВОП значно випереджає інші центри: з 10 книг на означену тематику, що вийшли за 2000-ні, 7 було написано співробітниками СВОП [Buhlungu 2009, 159]. Поясненням такому стану справ може бути розташування СВОП у економічному центрі країни – Вітватерсранді (після адміністративної реформи 1996 р. – провінція Гаутенг, найменша за площею та з 2013 р. найбільша за населенням), де сконцентровано більше половини міського робітничого класу Південної Африки.

Крім академічних інституцій, у Південній Африці самі профспілки з кінця 1980-х створюють дослідницькі центри. У 1993 р.

при КОСАТУ було створено Національний інститут праці та економічного розвитку (НАЛЕДІ).

Дослідження праці та робітничого руху на сучасному етапі ведуться переважно соціологами в рамках радикальної парадигми. За кількома помітними винятками, більшість дослідників є білими чоловіками [Webster 2004, 277] – така диспропорція, втім, характерна для всіх соціальних наук у Південній Африці.

Основні напрямки досліджень робітничого руху в постапартеїдний період

У 1994 р. кількість членів профспілок у Південній Африці становила 2,9 млн. осіб, або 58 % всіх робітників. 62 % організованих робітників були членами КОСАТУ – декларативно нерасового об'єднання, що перебувало в стратегічному союзі з АНК; 17 % – Федерації профспілок Південної Африки (ФЕДУСА) – реформованого об'єднання білих профспілок, що мало захищати інтереси своїх членів – переважно кваліфікованих робітників – в умовах нової Південної Африки; 11 % – Національної ради профспілок (НАКТУ) – об'єднання африканських профспілок, опозиційного до нерасової політики АНК та пов'язаного з Панафриканським конгресом (ПАК) [Webster 1998, 40–41].

У дослідженнях робітничого руху 1990-х основною темою була діяльність КОСАТУ в нових умовах. У статті 1995 р. *“Робітничий рух, радикальна реформа та перехід до демократії в Південній Африці”* Адлер і Вебстер полемізують із традиційною теорією переходу авторитарних режимів до демократії, суть якої зводиться до компромісу між поміркованими групами всередині правлячого режиму та демократичного руху, внаслідок чого маргіналізуються радикали в обох таборах. Натомість автори вказують на недооцінену роль соціальних рухів, зокрема робітничого, в процесі демократизації. Робітничий рух у Південній Африці був однією з рушійних сил боротьби проти апартеїду, незалежною як від уряду, так і від АНК, чия сила ґрунтувалась на власному потенціалі розгалуженої системи бойових профспілок. Автори відзначають, що саме в КОСАТУ розроблявся проект Програми реконструкції та розвитку (РДП) – маніфесту прогресивних постапартеїдних реформ, що став передвиборчою програмою АНК на перших демократичних виборах у 1994 р. Саме

незалежний потенціал КОСАТУ дає можливість Конгресу позитивно впливати на своїх союзників по Троїстому альянсу [Adler, Webster 1995].

У статті 1998 р. “*Політика економічної реформи: профспілки та демократизація в Південній Африці*” Вебстер аналізує діяльність КОСАТУ в рамках Троїстого альянсу щодо економічних реформ, які розумілися як ключові для подолання наслідків апартеїду. Результати цієї діяльності неоднозначні, констатує автор. З одного боку, за президенства Мандели було прийняте одне з найпрогресивніших у світі трудове законодавство (Акт про трудові відносини 1996 р.); профспілки здобули важіль впливу на соціально-економічну політику держави через Національну раду економічного розвитку та праці (НЕДЛАК, 1996 р.), де були представлені разом із підприємцями та державою. З іншого боку, КОСАТУ не змогло перешкодити переходу уряду до неоліберальної економічної політики, що втілювалось у переході від РДП до Програми економічного росту, зайнятості та перерозподілу (GEAR) у 1996 р. (щоправда, відзначається ряд вдалих страйків проти приватизації державних підприємств). Оцінюючи діяльність КОСАТУ в рамках альянсу, Вебстер відзначає відхід організації від стратегії “радикальної реформи” 1980-х, що передбачала поєднання радикальної робітничої боротьби і тактичних компромісів. У демократичній Південній Африці найбільша профспілкова організація все частіше вдається до компромісу і все рідше – до боротьби [Webster 1998].

Підсумком досліджень діяльності КОСАТУ в 1990-ті стала збірка праць за редакцією Адлера та Вебстера “*Профспілки та демократизація в Південній Африці в 1985–1997 рр.*”. Зміни, що відбулися в Південній Африці в першій половині 1990-х, були концептуалізовані як “подвійний перехід”: по-перше, перехід від авторитарного режиму влади меншості до політичної демократії; по-друге, перехід від квазікейнсіанської економіки із сильною роллю держави до неолібералізму. Автори констатують, що в нових умовах КОСАТУ переходить до тактики “класового компромісу” з капіталом задля прискорення економічного розвитку, що мав стати ключем до розв’язання соціально-економічних проблем Південної Африки. Разом із тим, відзначається, що КОСАТУ продовжує залишатися потужною і незалежною організацією з

власною повісткою, яку, втім, все частіше доводиться підлаштовувати під союзників по альянсу [Adler, Webster 2000].

Краще зрозуміти характер діяльності КОСАТУ в постапартеїдний період дозволяють дослідження внутрішньої еволюції Конгресу. У 1994 р. напередодні перших демократичних виборів дослідниками СВОП було проведене соціологічне дослідження членства КОСАТУ та політичних уявлень і уподобань робітників. Це дослідження було повторено тричі за рік до чергових парламентських виборів – тобто у 1998, 2003 і 2008 рр. За результатами усіх досліджень, крім 1998 р., видавалися збірки статей [Ginsburg 1995; Buhlungu 2006; Buhlungu, Tshoaeidi 2013]. Які головні висновки цих робіт? *По-перше*, члени КОСАТУ стали привілейованою частиною південноафриканського робітничого класу: їхні зарплати в середньому на 15–20 % вищі за середні, як правило, вони працевлаштовані на постійній основі. *По-друге*, змінюється структура членства КОСАТУ: якщо у 1980-ті більшість членів були не- чи напів-кваліфікованими робітниками, то на середину 2000-х ці групи складали 35 % членів Конгресу. Більшість членів КОСАТУ тепер обіймають кваліфіковані, наглядацькі чи офісні посади. Велику роль у цій трансформації зіграла африканізація державного апарату та програма “позитивної дискримінації” африканців при прийомі на роботу. *По-третє*, відбувається бюрократизація КОСАТУ. У 1993–1994 рр. відбувається процес, названий Булунгу “відтоком мізків” із КОСАТУ: провідні лідери організації, які пройшли через гущу боротьби у 1980-ті, йдуть із Конгресу в політику чи бізнес [Bulungu 2010, 23]. Найяскравішим прикладом став Сіріл Рамафоза, генеральний секретар НУМ та один із засновників КОСАТУ, який став одним із лідерів АНК (нині – віце-президент ПАР). У постапартеїдний період цей процес продовжується: молоді профспілкові організатори все частіше дивляться на свою роботу як на гарну сходинку для наступної кар’єри в менеджменті чи політиці. За останнім оглядом із довготривалого дослідження КОСАТУ, більшість робітників схвально ставляться до таких дій профоргів. Сахела Булунгу, мабуть найкращий дослідник КОСАТУ, називає це “занепадом демократичної культури в КОСАТУ”, яка була притаманна профспілкам 1970–1980-х рр. і передбачала опору на низову організацію робітників, виборність та підконтрольність

профспілкових організаторів, які самі, як правило, були робітниками [Buhlungu 2010, 143]. Тепер же велика кількість членів КОСАТУ пасивно ставляться до свого членства, а то і взагалі не мають уявлення про поточну діяльність організації. Показово, що наприкінці 2000-х більшість членів виступали проти виходу з Троїстого альянсу та створення незалежної робітничої партії.

Булунгу підсумовує еволюцію КОСАТУ за два десятиліття демократії так: «КОСАТУ залишається вагомим фактором впливу як на робочому місці, так і на рівні державної політики. У Конгресі відбувається боротьба за вплив на різних рівнях та між різними групами: рядовими членами та керівництвом; різними профспілками; чоловіками і жінками; африканцями, кольоровими, індіанцями та білими; кваліфікованими та некваліфікованими робітниками, “синіми комірцями” та “білими комірцями”; мігрантами та міськими мешканцями; прихильниками АНК та інших партій; соціалістами/комуністами та націоналістами; робітниками державного та приватного секторів. Майбутнє КОСАТУ визначається в цій боротьбі» [Buhlungu, Tshoaedi 2013, 17].

У монографії “*Парадокс перемоги: КОСАТУ та демократизація в Південній Африці*” (2010 р.) цілісно розглядається процес еволюції КОСАТУ після апартеїду. Аналізуються такі теми, як наслідки неоліберальної глобалізації для профспілок (загальне послаблення організаційного потенціалу), зміна соціального положення членів КОСАТУ, зміна ролі профспілкового керівництва (“олігархізація”), расове питання в КОСАТУ. Булунгу зазначає, що розвиток КОСАТУ в демократичній Південній Африці частково вписується в типовий сценарій розвитку африканських профспілкових рухів, які брали участь в антиколоніальній боротьбі: кооптація профспілкових лідерів новим режимом, зниження рівня незалежності профспілок у бік молодшого союзника нової влади, перенесення акценту з робітничої боротьби на солідарність заради розвитку, привілейована позиція членів профспілок серед інших робітників. Але, додає автор, таке порівняння буде не зовсім коректним: Південна Африка – країна з найбільшим робітничим класом у Субсахарській Африці, і КОСАТУ, спираючись на власний організаційний потенціал, залишається незалежною силою [Buhlungu 2010].

Новою темою досліджень у постапартеїдний період стає еволюція ринку праці, зокрема поширення безробіття та нетипових форм зайнятості, та її вплив на робітничий рух. Ці питання стають популярними у дослідників із початку 2000-х, коли стає зрозумілим, що економічне зростання, зведене неолібералізмом у культ, не створює достатньо робочих місць. Найбільш комплексним дослідженням питання на сьогодні є збірка *“Після апартеїдного трудового режиму: дослідження трансформації”* за редакцією Вебстера та вон Хольдта – 17 case studies підприємств у різних галузях (видобувна промисловість, металургія, автомобілебудування, роздрібна торгівля, взуттєва галузь, лікарня, колл-центр, винна ферма та ін.) [Webster, von Holdt 2005]. У центрі уваги дослідників – зміни в формах зайнятості та в трудових відносинах на низовому рівні. Редактори окреслюють еволюцію структури робітничого класу постапартеїдної доби так: 1) центр – робітники на повній зайнятості, які користуються здобутками прогресивного трудового законодавства та, як правило, є членами профспілок; 2) напівпериферія – робітники з частковою зайнятістю; 3) периферія – зайняті в неформальній економіці та безробітні. Структурною тенденцією є зменшення відносної кількості першої групи та збільшення другої і третьої (на момент публікації лише 40 % робітників належали до “центру”). У формальному секторі економіки поширюється тенденція до переведення частини робітників на тимчасову зайнятість, найм через брокерські контори. На зайнятих на такий манер не поширюється юридичне визначення “робітника”. Така практика має на меті здешевлення робочої сили. Дослідження показують, що присутність нетипових форм зайнятості має місце у всіх 17 випадках, найменшою вона є на державних підприємствах, найбільшою – у сфері послуг. Серед зайнятих у неформальній економіці найбільшу групу становлять вуличні торговці. Автори також відзначають зменшення зайнятості в традиційних для Південної Африки видобувній та обробній галузях і зростання в сферах послуг та соціальних робіт.

Інформалізація праці породжує серйозний виклик для організованого робітничого руху. Діяльності профспілок у цьому питанні присвячена стаття Вебстера та Булунгу *“Між маргіналізацією та ревіталізацією: стан профспілкового руху в Південній Африці”* [Webster, Buhlungu 2004]. Автори виділяють 7 стратегій

профспілок: залучення неформальних робітників до існуючих профспілок; організаційна перебудова профспілок у напрямку до консолідації; співпраця з роботодавцями; здійснення впливу на політику Троїстого альянсу; створення союзів із новими соціальними рухами, що з'являються в Південній Африці з початку 2000-х; міжнародна солідарність; девелопменталістські проекти зі створенням нових робочих місць, ініційовані профспілками. Ці стратегії застосовуються профспілками з кінця 1990-х, і на кінець 2000-х не можна сказати про їхню успішність [Buhlungu 2010, 7].

Важливою роботою на вже протореній дорозі міжнародних порівняльних досліджень стала праця Вебстера, Ламберта і Безуденхута *“Робітники у вік незахищеності”* [Webster, Lambert, Bezuidenhout 2008]. Мета роботи – порівняння ефектів неоліберальної глобалізації та відповідей робітників на них у трьох різних місцях: Оранж (Австралія), Чангвон (Південна Корея) та Езакхені (Південна Африка). Всі дослідження фактично етнографічні: в полі зору дослідників не лише робочі місця та робітничі організації, а й місця проживання та домогосподарства робітників. Всюди робітники стикаються з реструктуризацією виробництва та поширенням нетипової зайнятості, внаслідок чого їхні позиції стають все більш вразливими. Разом із тим, автори, здається, занадто оптимістично, відзначають паростки нового робітничого інтернаціоналізму, яким єдиним, на їхню думку, глобалізація може бути направлена в більш соціально орієнтоване русло.

Висновок

Дослідження робітничого руху після апартеїду ґрунтуються на підходах та інституціях, закладених у попередній період. Для ключових дослідників теоретичною платформою залишається марксизм у версії південноафриканської радикальної історіографії, більшість досліджень проводиться в рамках СВОП в економічному серці країни – Вітватерсранді. Ключовими темами досліджень в означений період були діяльність КОСАТУ в рамках Троїстого альянсу, позначена неоднозначністю, внутрішня еволюція Конгресу, інформалізація праці та її виклики для робітничого руху. Слід відзначити, що профспілкові федерації за межами КОСАТУ (НАКТУ, ФЕДУСА та, з 2003 р., КОНСАВУ) майже не привертали уваги дослідників. Підйом робітничого руху в

2012–2014 рр., пов'язаний із трагічним наслідком шахтарського страйку в Марікані в 2012 р., коли 34 робітники були застрелені поліцією, та з найдовшим в історії країни п'ятимісячним страйком шахтарів платинової галузі в 2014 р., доводить, що тема праці і робітничого руху в постапартеїдній Південній Африці залишається актуальною та далекою від однозначності.

ЛІТЕРАТУРА

Adler G., Webster E. The labour movement, radical reform and the transition to democracy in South Africa // **Labour Worldwide in the Era of Globalization: Alternative Union Models in the New World Order.** London, 1995.

Adler G., Webster E. **Trade Unions and Democratisation in South Africa 1985–1996.** London, 2000.

Buhlungu S. (Ed.). **Trade unions and democracy: Cosatu workers' political attitudes in South Africa.** Cape Town, 2006.

Buhlungu S. South Africa: The Decline of Labor Studies and the Democratic Transition // **Work and Occupations**, 2009, № 36 (2).

Buhlungu S. **A Paradox of Victory: COSATU and the democratic transition in South Africa.** Pietermaritzburg, 2010.

Buhlungu S., Tshoaedi M. (Eds.). **COSATU'S Contested Legacy: South African Trade Unions in the Second Decade of Democracy.** Cape Town, 2013.

Burawoy M. Southern windmill: the life and work of Edward Webster // **Transformation: Critical Perspectives on Southern Africa**, 2010, № 72 (1).

Ginsburg D. (ed.). **Taking Democracy Seriously: worker expectations and parliamentary democracy in South Africa.** Durban, 1995.

Ross R., Kelk Mager A., Nasson B. (Eds.). **The Cambridge History of South Africa, Volume 2, 1885–1994.** New York, 2011.

Seidman G. W. **Manufacturing militance: workers' movements in Brazil and South Africa, 1970–1985.** Berkeley, 1994.

Visser W. **Trends in South African historiography and the present state of historical research.** Unpublished paper presented at the Nordic Africa Institute, Uppsala, Sweden, 23 September 2004. – http://sun025.sun.ac.za/portal/page/portal/Arts/Departemente1/geskiedenis/docs/trends_sahistoriography.pdf

Webster E (ed.). Essays in Southern African Labour History. Johannesburg, 1978.

Webster E. The politics of economic reform: Trade unions and democratization in South Africa // **Journal of Contemporary African Studies**, 1998, № 16 (1).

Webster E. Race, labour process and transition: the sociology of work in South Africa // **Society in Transition**, 1999, № 30 (1).

Webster E. South African Labour Studies in a Global Perspective, 1973–2006 // **Labour, Capital and Society**, 2004, № 37.

Webster E., Buhlungu S. Between marginalisation & revitalisation? The state of trade unionism in South Africa // **Review of African Political Economy**, 2004, № 31 (100).

Webster E., Von Holdt K. (eds.). Beyond the Apartheid Workplace: studies in transition. Pietermaritzburg, 2005.

Webster E., Lambert R., Beziudenhout A. **Grounding globalization: Labour in the age of insecurity.** Oxford, 2008.

Wolpe H. Capitalism and cheap labour-power in South Africa: from segregation to apartheid // **Economy and society**, 1972, № 1 (4).